

AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA TÖRTÉNETI KÉPE AZ EZREDFORDULÓ SZERB TÖRTÉNETÍRÁSÁBAN*

Az elmúlt évtizedben az Osztrák-Magyar Monarchia nem tartozott a szerb történeti irodalom preferált kutatási témái közé. Nem születtek monografikus feldolgozások a Monarchia egészéről, sem gazdasági sem politika, sem pedig kulturális vagy katonai vonatkozásban. Ennél fogva a szerb történeti irodalom kettős monarchiáról alkotott képét az egyes munkák Monarchiával is foglalkozó részeiből, illetve tanulmányokból kell összerakni. Azt azonban már itt, az elején le lehet szögezni, hogy összességében a szerb történetírás Habsburg Monarchiáról alkotott összképe alig változott korábbi időszakhoz képest.

A monarchiával nem központi, hanem mellék témaként foglalkozó művekben alapvetően három irányból közelítenek a Monarchiához. Az egyik megközelítés kiindulópontja, hogy a szerb fejedelemség majd királyság külpolitikai céljait mennyire segítette, vagy akadályozta nem annyira Budapest, mint elsősorban Bécs. Ez a belgrádi történészek kedvelt témája, s közülük is mindenek előtt Mihajlo Vojvodić, Andrija Radenić és Milorad Ekmečić nevét kell megemlíteni.

A Monarchiának a szerb politikai célok megvalósulásának akadályozásában játszott szerepe változatlan maradt az újabb munkákban. Bécs a berlini kongresszus után igyekezett teljesen befolyása alá vonni a félszigetet. Az 1881-es titkos konvencióval Szerbiát gazdaságilag is teljesen magához láncolta, egyben meghatározta a szerb külpolitika irányát is, arra kényszerítve Belgrádot, hogy lemondjon Boszniáról és Hercegovináról s helyette a déli szerb lakta területek felé forduljon. (Azt azonban többnyire elfelejtik hozzátenni, hogy ezért cserébe Bécs a déli, délkeleti irányú szerb külpolitika támogatását ígérte, s ezen ígéretének megfelelően, nem egyszer valóban támogatta a szerb törekvéseket). A Szerb Királyság gazdaságilag teljesen a Monarchia kényétől-kedvétől függött, s Bécs számára elsőrangú kérdés volt Szerbia gazdasági, katonai és politikai megerősödésének megakadályozása. Egyszóval a Monarchia mint a szerb törekvések és nemzeti kiteljesedés legfőbb akadályozója jelenik meg. Ezen a képen nehéz lenne a tények elferdítése nélkül jelentősebb változtatni. Ennek a képnek az újrafestői, kontúrjainak megerősítői a „nagy öregek”: Milorad Ekmečić, Andrija Radenić, Čedomir Popov, Vasilije Krestić.¹ Mindanyuknál közös a nagyszerb eszme alapkövének számító, 1846-ban elkészített, Ilija Garašanin nevével fémjelzett Načertanije jelentőségének tagadása, aminek túldimenzionálását és egyáltalán köztudatba kerülését a Monarchia Szerbiát lejárató és az európai békére veszélyt jelentő nemzetként beállító

* A tanulmány az MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport keretében készült.

¹ Radenić kivételével valamennyien a Szerb Tudományos Akadémia tagjai.

propagandájának tulajdonítják.² Ebben a kérdésben egyébként teljes a konszenzus a szerb történészek körében. Az egyébként is sötét képen, nyilván nem nélkülözve minden politikai aktualitást, régi-új komor tónusként hangsúlyosan jelenik meg a Monarchiának az albán nemzeti törekvések támogatásában és Albánia létrehozásában játszott szerepe, ami szintén a szerb nemzeti célok kiteljesedését, a tengeri kijárat megszerzését akadályozta. (Slavenko Terzić: *Austrojugoslovensko oblikovanje Albanskog nacionalnog pokreta 1878-1912* In: *Evropa i Istočno pitanje*, Beograd, 2001)

A másik irányzat leginkább a vajdasági, délvidéki szerbség helyzetét, politikai küzdelmeit és azt boncolgatja, hogy milyen utat kellett megtenniük a Szerb Királysághoz történő csatlakozás pillanatáig.³ Érthető módon, az utóbbi megközelítés elsősorban a Habsburg Birodalom magyar felére koncentrál, s aligha meglepő, hogy főleg a vajdasági, újvidéki történészek körében gyakori. Čedomir Popov akadémikus és Dejan Mikavica nevét lehet kiemelni. Nem sok változás tapasztalható ebben az irányzatban sem. Az alapszín itt is változatlanul sötét, bár bizonyos részkérdések vizsgálatával helyenként élesebbé, másutt pedig árnyaltabbá válik a kép. A vajdasági történészek körében vizsgált, Monarchiát is érintő kérdések elsősorban a kettős monarchia Budapest által irányított részét érintik.⁴ A vajdasági szerbek helyzetét és politikai küzdelmeit tárgyaló írások jelentős része Svetozar Miletićtel a szerb politikai vezetővel, néptribunnal, magyar országgyűlési képviselővel, lapszerkesztővel és újságtulajdonossal, újvidéki polgármesterrel foglalkozik. Ebben élen jár a fentebb már hivatkozott Čedomir Popov, illetve Dejan Mikavica, akik 5 kötetben adták közre Miletić összes írását, valamint közöltek különböző szempontok alapján tematikus válogatásokat belőle.

Az újvidéki egyetem történelem tanszékének vezetője, Dejan Mikavica nemrégiben megjelent monográfiájában a Habsburg Monarchián belüli szerb vajdaság megteremtését célzó gondolat változásait követi nyomon kialakulásától 1920-ig (*Srpska Vojvodina u Habsburškoj monarhiji 1690-1920* Stylos, Novi Sad, 2005.) A 17. század végétől a történelmi jogokra való hivatkozással igényelt Habsburg Birodalmon belüli, császári privilégiumokkal beígért szerb vajdaság létrehozása érdekében a legtöbbit a szerb egyház tette, akinek a bécsi udvar volt a legtöbbször megbízhatatlan és egyedül akkor eltökélt politikai szövetségese, amikor a magyar országgyűlés terveit kellett letörni. A szerb egyházi és liberális demokrata politikai vezetők fő célja 1861-től kezdődően az volt, hogy újraélesszék a szerb vajdaság területi politikai autonómiáját, egyúttal megőrizték a meglévő egyházi-kulturális autonómiájukat a magyarosítás lendületével szemben, ami teljesen megkérdőjelezte a szerb nemzet megmaradását az 1868 (sic) után dualista

2 Legtávolabb talán Krestić ment ezen az úton, aki 1998-ban megjelent munkájában *Genocidom do Velike Hrvatske* (Népirtással Nagy-Horvátországot) azt igyekezett bizonyítani, hogy a szerbek kiirtásának eszméje a Monarchiában alakult ki.

3 Az 1980-as 1990-es években, nyilván nem véletlenül, a Habsburg Birodalom más területein, Horvátországban és Szlavóniában, illetve a Határvidéken élő szerbek történetéről született számos feldolgozás és forráskiadvány.

4 A közelmúlt szerb történelmi irodalmának magyarokról alkotott képéről Ress Imre nyújt részletes és átfogó képet *Nemzeti legitimitáció és a magyarságkép historiográfiai elemei a horvátoknál, szerbeknél és bosnyákoknál* c. tanulmányában. In: *Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában*. L' Harmattan Budapest, 2004. 288.

berendezkedésű Habsburg Monarchiában. A birodalom területén élő más nemzetek képviselői többnyire nem bizonyultak őszinte és megbízható szövetségesnek, és a magyar liberálisok más magyar elitekhez hasonlóan állandó bizalmatlansággal viszonyultak a szerb vajdaság ötletéhez. A szerb vajdaságot osztrák Szerbiaként tekintették vagy olyan Szerbiának, amely veszélybe sodorja Magyarország integritását. A magyarokkal folytatott háborút követően létrehozott Szerb Vajdaság koronatartományi státusza nem elégítette ki várakozásaikat, de sem előtte, sem azt követően nem sikerült többet elérniük a Monarchiában. Politikai és nemzeti fennmaradásuk biztosítéka csakis olyan államban volt elérhető, ahol államalkotó és többségi nemzetként léteznek. Ezért, amikor a világháború után kedvező alkalom kínálkozott, a Szerb Vajdaság létrehozása helyett, amely előtte hetven évig elérhetetlen ideálnak bizonyult, a vajdasági szerbek a Szerb Királyságban kívánták nemzeti megmaradásukat, kulturális és gazdasági fejlődésüket biztosítani.

Az újvidéki történészek közé sorába tartozik Pál Tibor, aki az eddig említettektől eltérően nem szerb szemszögből közelít a vajdasági szerbek ügyéhez, a Monarchiához, szűkebben Budapesthez való viszonyukhoz, hanem a magyar politikai közvélemény álláspontját vizsgálja a szerb kérdésről a Balkánon 1860-1878 között (*Mađarska politička javnost i Srpsko pitanje na Balkanu 1860-1878*, Novi Sad, 2001.) Noha egy birodalom gyengébb és kevésbé fejlett felének politikai nyilvánosságáról van szó, amely ráadásul egy átalakuló félben lévő társadalom nyilvánossága volt, Pál arra a magyar történészek által képviselt álláspontra jut, hogy az mégis komoly befolyással bírt a magyar belpolitikában. A magyar közvéleményt a közös birodalmi külpolitikában sem lehetett figyelmen kívül hagyni, s befolyása a hivatalos politikára alig maradt el más európai államok közvéleményének jelentőségétől.

A kiegyezéssel elnyert új helyzet biztosította a magyarok számára a vezető szerepet a Magyar Királyság területén élő más nemzetekkel szemben, s egyidejűleg a felsőbbrendűség érzetét keltette körükben főleg a balkáni nemzetekkel szemben, akiknek sorsára a Monarchia mind nagyobb befolyással bírt. A magyar politikai nyilvánosságnak a szerb és egyáltalán a balkáni kérdéssel szembeni álláspontját a vizsgált időszakban a bel- és a külpolitikai kérdések határozták meg. A szerb és a délszláv kérdéssel szembeni álláspontját a nemzeteknek a birodalmon belüli - főleg a Monarchia keleti felében - erőviszonyának alakulásától függött. De az is előfordult, hogy a balkáni események befolyásolták a magyarok kapcsolatát a Magyar Királyság más nemzeteivel. A másik tényező, ami befolyással bírt a magyar közvélemény hangulatára a szerb kérdésben és a balkáni történésekkel szemben, az Oroszország vélt vagy valós jelenléte volt a térségben. Mindennek köszönhetően a Habsburg Birodalmon belüli nagyobb magyar önállóság elérése mellett a magyar politikai közvélemény szemében a vizsgált időszakban a szerb kérdés és az egész balkáni kérdés volt a legfontosabb kérdés, amellyel kapcsolatban viszonylag egységes álláspontot foglalt el.

A harmadik aspektus a Monarchiához, mint kulturális és szellemi központhoz közelít. Dejan Medaković, Branko Bešlin és Ljubinka Trgovčević nevét kell kiemelni. Ebben a

harmadik vonulatban, a Monarchiának a szerb tudományos, szellemi/kulturális életére és fejlődésére gyakorolt hatását illetően figyelhető meg a legjelentősebb elmozdulás. Pontosabban ezeknek az egyébként ismert hatásoknak és jelentőségüknek előtérbe kerülése és a részkérdések feldolgozása az, ami miatt úgy tűnhet, hogy jelentősen pozitív irányú elmozdulás történt a dualista állam megítélésében.

A Szerb Tudományos Akadémia korábbi elnöke, Dejan Medaković akadémikus művészettörténészként közelíti a Monarchiához, elsősorban Bécshez. 2001-ben kiadott, rövidebb írásait, cikkeit és beszédeit tartalmazó Izabrane Srpske teme (Válogatott szerb témák) címet viselő kötetben helyet kapott írása, Beč kao duhovno uporište (Bécs, mint szellemi központ), amely eredetileg az UNESCO szerbiai közlönyében jelent meg 1997-ben. Medaković azt emeli ki, hogy a császárváros kultúrája több mint két évszázadon keresztül van jelen a szerb nemzet társadalmi folyamataiban s erősítette a szerbség európaizálódását a nagy vándorlás (1690) után. A Monarchia felbomlásáig Bécs és Pest vonzó szellemi és politikai központ volt az Ausztria-Magyarország területén élő szerbek számára, akik az itt bekövetkezett eseményeket hűen közvetítették a szerbiai közeg felé. „Ez a kettőség, vagy akár hármasság a kultúrában szükségszerűen hatással volt a mindennapi életre s nem túlzás azt állítani, hogy a politikai elkötelezettségre is. Ily módon Ausztria és Bécs a szerbség sorsává vált.” Bécs a szerbek számára hosszú éveken keresztül nem csak politikai de szellemi központ is volt s a szerb „ambuláns” fővárosok számát növelte.

Medaković Bécszet a szerbek nyugat-európai kultúra felé történő tájékozódása kiindulási pontjaként jellemzi, amelynek befolyása különösen a művészetek esetében, egyáltalán nem volt ráerőszakolt. Ellenkezőleg: a bécsi művészeti akadémián tanuló szerbek munkásságának vizsgálatából kiderül, hogy teljesen spontán és önként választották meg képzőművészeti vonzódásaikat. Bécs meghatározó jelentőségét mutatja, hogy még ha egy-egy kíváncsi személy elvetődött is más művészeti központok felé, mint München vagy Párizs, szinte törvényszerű volt visszatérésük Bécsbe. Legalábbis a realista irányzatot követő generációig. Bécszet – lelkesedik Medaković – teljesen egyedülálló társadalmi klíma jellemezte, amely egyszerre volt kozmopolita és hazafias, s a császárváros még az abszolutizmus idején is a Monarchia nemzetiségei nemzeti mozgalmainak egyik központja volt. Művészeti alkotómunkára rendkívül termékeny szellemi táptalaj volt ez, amilyenhez fogható nehéz találni az egész 19. századi európai kultúrtörténetben. Ezt a szinte idillien toleráns képet egészítette ki a hosszú ideje uralkodó monarchia, aki alattvalói szemében magát a haza gondoskodó édesapja szerepével s a földi igazságosság letéteményeseként kívánta láttatni.

Politikai szempontból azonban csak látszólag jelentett megoldást a kettős monarchia intézményrendszerére való átállás. A birodalom polgárai a 19. század végén és a 20. század elején álom és valóság között éltek. Az ünnepi, birodalmi külsőségek mögött olyan társadalmi és politikai folyamatok zajlottak, amelyek előrevetítették a társadalmi viharokat, amelyeket a nemzetiségi kérdés rendezetlensége tovább terhelt. S bár a császárváros még

egyszer felvirágozott a századfordulóm, ekkor már nem a szerb művészek keresték a tudást Bécsben, számuk rohamosan csökkent, hanem a műszaki tudományokat, orvostant és történelmet tanuló diákok. Noha 1918-cal egy egész korszak véget ért, Bécs este újfent bizonyítja, hogy a tudomány és a művészet üzenetei, vagyis a valódi szellemi áramlatok képesek túlélni azokat a politikai kereteket, amelyekben létrejöttek. Nem véletlenül mondják a bécsiek még ma is, zárja tanulmányát a szerző, hogy: Bécs az Bécs.

Bécs, mint a szerb értelmiség képzés korai központja jelenik meg Ljubinka Trgovčević *Megtervezett értelmiség (Planirana elita, Beograd, 2003)* című monográfiájában, amely a külföldön élő és tanuló szerb diákokkal, leendő értelmiségiekkel és vezetőkkel egyben a szerb állam kultúrpolitikájával foglalkozik. A szerző a szerb nemzet 19. századi történetében a 20. századig átnyúlóan az értelmiség kialakulásának három szakaszát különbözteti meg. Az elsőben szinte kizárólag a külföldről, „odaátról” a Szávától és a Dunától északról a Habsburg Birodalomból a Magyar Királyság területéről érkezettek, az ún. prečani szerbek alkották az értelmiség szűk csoportját. Szellemi központjaik Újvidék (a szerb Athén), Pest és Bécs voltak, s tudásukat szinte kizárólag bécsi és német egyetemeken szerezték. A második szakaszban egyre nagyobb számban voltak hazai születésű értelmiségiek, akik szintén külföldön képezték magukat, ám erre az időszakra elkezdődött szellemi függetlenedésük Ausztriától és más európai államokkal is érintkezésbe kerültek, a harmadik, 1880-as évektől számított szakaszban pedig már döntően a franciaországi és svájci egyetemeken képezték magukat. Az első világháború kitöréséig mintegy 400 szerb diák szerzett diplomát Bécsben. Ez a szám csak első hallásra és a nyugat-európai mértékkel összehasonlítva tűnhet alacsonynak. csak a németországi egyetemen végzettek létszáma múlja felül (500 fő körül). Bécs jelentőségét bizonyítja, hogy ennek a számnak jelentős része állami ösztöndíjasként tanult a császárvárosban. A német és osztrák hatás leginkább a reáltudományok, a történelem és jogtudományok területén érvényesült, miközben az angliai tanulmányok a polgári liberalizmus alakításában játszottak meghatározó szerepet, míg a franciaországi tanulóévek a modern jog és irodalom területén nyomták rá a bélyeget a szerb értelmiségi elit gondolatrendszerére.

Ehhez a témakörhöz szorosan kapcsolódik Branko Bešlinnek, az Újvidéki Egyetem docensének a szerb liberalizmusra gyakorolt európai befolyásról monográfiája. ((*Evropski uticaji na srpski liberalizam u XIX veku. Novi Sad, 2005*) A friss és modern szemléletű munka új megközelítéseket vet fel és tesz magáévá. Kiemeli a Bach korszak jótékony hatását a délvidéki szerb értelmiségre. Az abszolutizmus által előállt helyzet következtében a Szerb Vajdaságban jelentősen megnövekedett adminisztratív feladatok ellátásával megnyíló lehetőséget. Ennek révén a szerb értelmiségiek a korábnál biztosabb és nagyobb jövedelemre tettek szert, ami növelte esélyeiket a korábbi egyházi hierarchiával szembeni harcuk sikerére. Noha a szerbek elégedetlenkedtek, hogy a vajdaság vezetése nincs a kezükben, és a hivatalos nyelv a német, számuk a közigazgatásban mégis tízszerese volt a korábbi időszakokhoz képest. A szerb liberalizmusra, az 1840-es és 1850-es évekig erőteljes közép-európai osztrák és német hatás érvényesült, amit a Monarchia

szerbjei közvetítettek. Ezek a hatások azonban a század hatvanas éveitől elenyésznek, s helyüket a francia, angol, illetve az olasz befolyás veszi át.

IRODALOM

- Trgovčević, Ljubinka: Planirana elita, Istorijski institut SANU - Službeni glasnik, Beograd 2003.
- Branko. Beslin: Evropski uticaji na srpski liberalizam u XIX veku. Novi Sad : Izdav. knjiz. Zorana Stojanovica, 2005.
- Ress Imre: Nemzeti legitimáció és a magyarsággép historiográfiai elemei a horvátoknál, szerbeknél és bosnyákoknál c. tanulmányában. In: Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában. L' Harmattan Budapest, 2004.
- Mihailo Vojvodić: Putevi Srpske diplomatije. Ogledi o spoljnoj politici Srbije u XIX i XX veku. Clio, Beograd, 1999.
- Evropa i istočno pitanje (1878-1923) Političke i civilizacijske promene, međnarodni naučni skup. 9-11 decembar 1998. Odgovorni urednik Slavenko Terzić. Beograd, 2001.
- Svetozar Miletić o Srpskom pitanju. Izbor i predgovor Čedomir Popov. Novi Sad, 2001.
- Andrija Radenić: Spoljna politika Srbije u kontroverznoj istoriografiji. Službeni glasnik, Beograd, 2006.
- Svetozar Miletić: Sabrani spisi. Priredio Čedomir Popov i Dejan Mikavica. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999.
- Dejan Mikavica: Srpska Vojvodina u Habsburškoj monarhiji 1690-1920 Stylos, Novi Sad, 2005
- Dejan Medaković: Izabrane Srpske teme. Prosveta, Beograd, 2001.
- Vasilije Krestić: Istorija srpske štampe u Ugarskoj (1791-1914) Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Istorijski institut, Beograd: 2003.
- Vasilije Krestić: Genocidom do Velike Hrvatske. Novi Sad, 1998.
- Radoš Ljušić: Istorija srpske državnosti, knj. II. Srbija i Crna Gora – novovekovne srpske države, SANU, ogranak u Novom Sadu, Beseda – Bačka eparhija, Društvo istoričara Južnobačkog i Sremskog okruga, Novi Sad 2001.
- Velika Srbija. Istine, zablude, zloupotrebe. Zbornik radova cs Međunarodnog naučnog skupa 24-26. oktobra 2002. Uredio Vasilije Đ. Krestić, Marko Nenadić. SKZ, Beograd, 2003.
- Milorad Ekmečić: Ogledi iz istorije. Službeni list SRJ, Beograd , 2002.
- Tibor Pál: Mađarska politička javnost i Srpsko pitanje na Balkanu 1860-1878, Novi Sad, 2001.